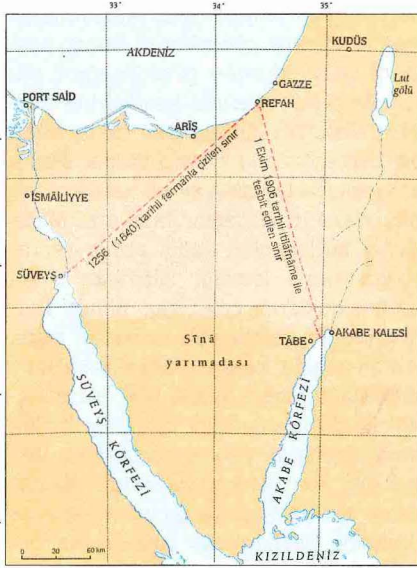

Akabe meselesini halleden antlaşmaya göre
Osmanlı - Mısır sınırı

dasıyla Arap yarımadası arasında Hicaz demiryolu hattının Kızıldeniz'e açılan kapısı durumunda bulunan Akabe, Mehmed Ali Paşa zamanında Mısır hacılarının güvenliğini için Mısırlı muhafızların kontrolüne verilmişti. Ancak Süveyş Kanalı'nın açılması, eski hac karayolunun önemini kaybedip deniz yoluna kaymasına sebep olurken, Hicaz demiryolunun emniyeti için Arış'ten Akabe'ye kadar Sina yarımadasının ve özellikle Akabe Kalesi'nin Osmanlılar açısından önemi daha da arttı. Diğer yandan İngilizler de Arap yarımadasını Akabe, Küveyt ve San'a üçgeni içinde kontrol altına almak, Hicaz demiryolunun güneye doğru inmesiyle Süveyş Kanalı'nın emniyetini sağlamak ve böylece Hindistan'a giden ulaşım yollarını ellerinde tutmak istiyorlardı. Bunun için, Mısır'dan sonra 1882'den itibaren bir hareket üssü haline getirdikleri Akabe'yi de, Mısır muhafız kıtasını kendi kuvvetleriyle destekleyerek elde etmek istediler. Ancak II. Abdülhamid, yaverlerinden Rüşdü Bey'i bir askerî fırka ile Akabe'ye gönderip orayı işgal ettirdi. Rüşdü Bey Akabe'ye girdikten sonra Sina yarımadasında Tâbe'yi de aldı. Bunun üzerine daha geniş bir askerî harekâta hazırlanan ve Avrupa tarafından da desteklenen İngiltere, 3 Mayıs 1906'da verdiği ultimatomla, on gün içinde Sina yarımadasının boşaltılmasını istedi. Mısır'ı kendi mülkiyetinde sayan

ve İngiliz işgalini reddeden II. Abdülhamid, kararlı bir politikayla, yeni sınırın belirlenmesi için oluşturulacak komisyonun Türk ve Mısırlılar'dan teşekkül etmesini sağladı. 1 Ekim 1906'da imzalanan ve sekiz maddeden meydana gelen itilâfnâmeyle yeni sınır tesbit edildi. Buna göre Tâbe Mısır'a, Akabe Osmanlı Devleti'ne bırakıldı ve direklerle tesbit edilecek düz hattın Refah'ta son bulması kararlaştırıldı. Bu itilâfnâmeyle Akabe meselesi halledilmiş, ancak bölgedeki Osmanlı - İngiliz rekabeti I. Dünya Savaşı sonlarına kadar devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Ceridetü'r-resmiyye (1257, 1283 ve 1296 tarihli fermân-ı hümayunlar), Mısır 14 Nisan 1892; Miriiva Rüşdü, *Akabe Meselesi*, İstanbul 1326; Tahsin Paşa, *Abdülhamid'in Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931, s. 23; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 351-355; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, I/1, s. 207-209; Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul 1982, s. 55-56; J. H. Kramers, "Mısır", *İA*, VIII, 253.

Azmi Süslü

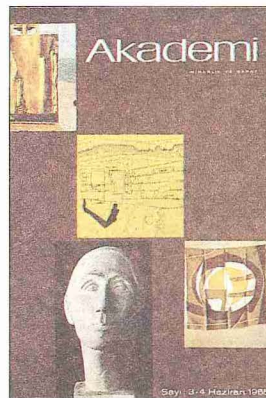
AKABETÜ'1-CEM

(bk. AKABE).

AKADEMİ

İstanbul'da yayımlanmış
sanat dergisi.

İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi (şimdi Mimar Sinan Üniversitesi) tarafından Mart 1964'te yayımlanmaya başlandı. Bir mimarlık ve sanat dergisi hüviyetiyle yılda üç sayı çıkmak üzere planlandysa da uzun aralıklarla ancak on sayı neşredilebildi ve 1981 yılından sonra yayımına son verildi. Daha çok modern sanata dair yazılara yer verilmekle

Akademi
dergisinin
bir kapağı

birlikte, içinde bilhassa eski Türk evleriyle eski küçük sanatlar ve süsleme sanatlarına dair pek çok makale ve resim bulunmaktadır.

SEMAVİ EYİCE

AKADİ

(bk. EBÜ ÂMİR el-AKADİ).

AKAĞALAR

Osmanlı sarayında
hizmet eden
hadım ağalarının
unvanı
(bk. DÂRÜSSAADE).

AKAİD

(الأكائد)

İslâm dininde
inanılması gereken
esasların bütünü
ve bunları konu edinen
ilmin adı.

Akaid, "dügümlemek" mânasındaki akd kökünden türemiş bulunan akide kelimesinin çoğuludur. Aynı kökten türetilen ve "iman" ile eş anlamlı olarak kullanılan i'tikad ise "dügüm atmışçasına bağlanmak, bir şeye gönülden inanmak, gönülden benimsemek" demektir. Bu durumda akide "gönülden bağlanılan şey" anlamına gelir; bir terim olarak da "inanılması zaruri olan ilke" (iman esası, mü'menün bih) diye tarif edilebilir. Buna göre akaid, "İslâm dininin temel kaideleri, inanılması zaruri hükümleri" mânasına gelir. Bu temel kaidelerden bahseden ilme de akaid ilmi denilmiştir.

Akide kavramı melek akidesi, âhiret akidesi gibi belli bir inanç esası için kullanıldığı gibi belli bir mezhebin veya bir mezhebi temsil eden kişinin çeşitli iman esaslarıyla ilgili özel telakki ve anlayışını ifade etmek üzere de kullanılır; Mâtürîdî'nin sıfâtullah akidesi, Mu'tezile'nin kader akidesi gibi. Ayrıca akide iman konularını ihtiva eden bazı risâlelerin de adı olmuştur; *el-‘Akidetü't-Taḥâviyye*, *el-‘Akidetü'n-Nizâmiyye* gibi.

İslâm inancına göre ilâhî dinlerin akide esasları, aslında vahye dayalı dinlerde ilk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar değişikliğe uğramamıştır. Kur'an-ı Kerim'e göre bütün peygamberlerin tebliğ ettiği akaidin temelini tevhid inancı oluş-

turmuştur (bk. el-Enbiyâ 21/25). Ancak zaman içinde tevhid inancından sapmalar olmuş, insanların müdahaleleriyle İslâm öncesi ilâhî dinlerin akîdelerinde bazı tahrifler meydana gelmiştir. Kur'an'da, Hz. Muhammed'e gönderilen vahyin önceki peygamberlerinkine benzer olduğu (bk. en-Nisâ 4/163) ve ona vahyedilen kitabın önceki ilâhî kitapları tasdik ettiği (bk. Fâtır 35/31) ifade edilir. Yine Kur'an'da, İslâm akaidinin üç ana konusunu (usûl-i selâse) teşkil eden ulûhiyyet, nübüvvet ve âhiret esaslarının geçmiş ilâhî dinlerde de mevcut olduğu (bk. en-Nahl 16/36; Fâtır 35/24; ayrıca bk. ÂHİRET) belirtilir. Vahiy ve nübüvvetin bulunduğu yerde meleklerin ve kitapların da bulunacağı şüphesizdir (bk. en-Nahl 16/2; Âl-i İmrân 3/3-4; el-İsrâ 17/55; el-Hadîd 57/25).

Bununla birlikte bugünkü Ahd-i Atîk'te Allah'a iman, Ahd-i Cedîd metinlerinde Allah'a ve âhirete iman prensibi dışında akaid esaslarıyla ilgili açık ifadeler bulunmak mümkün değildir. Bunun sebebi, söz konusu ilâhî metinlerin tebliğcilerinin dönemlerinde veya dönemlerine yakın bir zaman içinde zapta geçirilip muhafaza edilememiş olmasıdır. Ahd-i Atîk'te yer alan on emir (Çıkış, 20/1-17; Tesniye, 5/6-21) içinde ve İsrâiloğulları'nca temel dua kabul edilen Şema duasında (Tesniye, 6/4-9) akaid esaslarından sadece Allah'ın birliği ve onu sevmenin gerekliliği ilkesi yer alır. Yahudi mukaddes metnlerinin incelenmesinden anlaşıldığına göre bu din iki temel üzerine kurulmuştur: Tek Tanrı'nın varlığına inanmak ve imanın tebliğcisi olarak İsrâiloğulları'nın seçilmiş olduğunu benimsemek. Âhiret inancı ise açık ve net değildir. Âhir zamanda vuku bulacak olan hükümlanlık, ceza ve mükâfat, üzerinde yaşadığımız âlemde olacağına benzer. Bunu âhiret mânasına almak mümkün olduğu gibi yahudilerin beklediği dünya hükümlanlığı şeklinde anlamak da mümkündür. Yahudi teolojisiyle ilgili çalışmalar İskenderiyeli Filon (ö. 60) tarafından başlatılmışsa da bu çalışmalar dinî zümrelerin tasvibini alamamıştır. Yahudi akaidinin tedvîni diye ifade edilebilecek ciddi çalışmalar, yahudilerin İslâm dünyası ile temasından sonra, derli toplu ve güçlü İslâm akaidinin tesiriyle başlamış ve gelişmiştir. Yahudilerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen ve günümüzde de geçerli olan iman esasları İbn Meymûn (ö. 1204) tarafın-

dan şöyle tesbit edilmiştir: 1. Allah vardır, birdir, benzeri yoktur, ezeli ve ebedidir, her şeyi bilicidir. 2. Peygamberlik müessesesi vardır, Hz. Mûsâ en büyük peygamber olup kendisine Tevrat vahyedilmiştir. 3. Mesih gelecektir. 4. Âhiret hayatı, ceza ve mükâfat haktır. İbn Meymûn'dan sonra yahudi teolojisi üzerindeki tartışmalar devam etmişse de söz konusu prensiplerde önemli bir değişiklik olmamıştır.

Hristiyanlığın benimsediği mukaddes metinlerde akaidle ilgili fazla bir şey bulunmamakla birlikte hristiyan teolojisi çalışmaları erken dönemlerden itibaren başlayıp geliştirilmiştir. Bugün hristiyanlarca benimsenen ve çeşitli ibadetlerde tekrarlanan akaid esasları "İznik-İstanbul iman esasları" diye bilinir (bk. HİRİSTİYANLIK). Bu akaidin muhtevası havârilere ait akaid muhtevasına nisbetle biraz daha ayrıntılı görünmektedir. Hristiyan çoğunluğunun benimsediği bu akaid esasları Allah'a, nübüvvet ve âhirete imanı kapsamaması yanında İsa Mesîh, bâkire Meryem, kutsal kilise ve vaftiz müessesesiyle ilgili bazı inançlar da ihtiva eder.

İslâm akaidini oluşturan esaslar Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde hiçbir yoruma mahal bırakmayacak şekilde açık ve seçik olarak yer almıştır. Kur'an'da Allah'a, peygamberlerine, kitaplara, meleklerle, âhirete, kazâ ve kadere iman konusuna temas eden ve yer yer ayrıntılı bilgiler veren birçok âyet vardır (bk. Jules La Beaume, İndeks; Muhammed Fâris Berekât, İndeks, ilgili bölümler). Hadis kitaplarının birçok bölümünde de (İmân, İ'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne, Enbiyâ, İstîtabetü'l-mürteddîn, Bed'ü'l-halk, Tevhîd, Cennet, Cehennem, Sünnet, Münâfikûn, Kader, Kıyâmet, Fiten, Melâhim ve Mehdî gibi) iman esasları ile ilgili çeşitli bilgiler mevcuttur.

İslâm akaidinin konuları iki bölüm halinde ele alınabilir: 1. Mânaya delâlet yönüyle de kesinlik ifade eden mütevâtir naslarla sabit olmuş, inkârı küfrü gerektiren temel esaslar; 2. Tevâtür derecesine ulaşmayan veya mütevâtir olsa da mânası açısından zan ifade eden naslarla sabit olan prensipler. Bu sonuncuların inkâr edilmesi küfrü gerektirmez. Akaid hükümleri zamana, mekâna, fert ve toplumlara göre değişiklik göstermez ve bir bütün olup bölünme kabul etmez yani akîde esaslarının bir kısmına inanıp bir kısmına inanmamak söz konusu olamaz.

Âyet ve hadislerle akaid-kelâm literatürü çerçevesinde, ayrıntılarla ilgili bazı görüş farklılıkları bir yana, bütün İslâm ümmeti ve genel olarak İslâm mezheplerince kabul ve tasdik edilen İslâm akaidini şu şekilde özetlemek mümkündür: 1. Allah vardır, varlığı kendinden olup kimseye muhtaç değildir, ezeli ve ebedidir. 2. Kâinat bütün nesne ve olaylarıyla yaratılmıştır, tek yaratıcısı Allah'tır. 3. Allah birdir, yegâne tapılacak varlık O'dur; hiçbir şeye benzemez; cisimlere has zaman, mekân ve benzeri kategorilere, durumlara bağımlılıktan ve her türlü eksiklikten münezzehtir. 4. Allah diridir, bilendir, irade edendir, güç yetirir, işitendir, görendir, yaratandır, kelâm sahibidir; O, bütün kemal ifade eden sıfatlarla vasıflanmıştır. 5. Her insanın bir kadere vardır, fakat kul cebir altında değildir. 6. Peygamberlik müessesesi haktır; Hz. Muhammed son peygamberdir; peygamberler güvenilen, tebliğ görevini yerine getiren, günah işlemekten korunmuş kimselerdir, fakat onlarda tanrılık özelliği yoktur; peygamberlerin mucizeleri haktır. 7. Meleklerle ve ilâhî kitaplara iman gereklidir; melekler Allah'ın bütün emirlerine boyun eğen ruhanî varlıklardır; Tevrat, İncil, Zebur, Kur'an, Hz. İbrâhim ve Mûsâ'nın "sahifeler"i Allah tarafından indirilmiş kitaplardır. 8. Âhiret hayatı, cennet ve cehennem haktır.

Akaid ilmi İslâm dininin itikadî hükümlerinden bahseder. Bu ilimde akîdeyi oluşturan prensipler, selef metoduyla bağlı kalınarak naklin ışığı altında incelendiği gibi kelâm metodu kullanılarak akli yorumlara da tâbi tutulmuştur. Buna göre akaid ilmi, hangi metotla olursa olsun iman esaslarından bahseden ilmin genel adıdır. Özel mânada ise akaid, İslâm dininin iman esaslarından tartışmaya girmeden muhtasar olarak bahseden bir ilimdir. Bu noktayı göz önünde bulundurarak bazı âlimler akaid ile kelâmı birbirinden ayırmış, akaidi "Allah Teâlâ'nın zâtından, sıfatlarından, nübüvvet meseleleri ve âhiret hallerinden bahseden ilim" diye tarif ederken kelâm ilmini, "hem bunlardan hem de akaide malzeme teşkil etmesi bakımından bütün kâinattan bahseden ilim" şeklinde ifade etmişlerdir. Kelâm iman esaslarını incelerken muhaliflerin ileri sürebileceği itirazları tartışır, onları akli ve nakli delillerle çürütmeye çalışır. Bunun için de münazara ve cedel gibi te-

rimlerle ifade edilen tartışma metotlarına fazla yer verir. Akaid ilmi dinin aslı hükümlerinden bahsettiği için "usûlü'd-dîn", en önemli konusunu Allah'ın birliği ve sıfatları teşkil ettiği için "ilmü't-tevhîd ve's-sıfât" adlarıyla da anılmıştır. Ebû Hanîfe, genel anlamda fıkhi, "kişinin, lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir" şeklinde tarif etmiş ve akaid konularını fer'î hükümlerden ayırmak için bu ilme "el-fikhü'l-ekber" adını vermiştir.

Akaid ilminin konusu, **âmentü*** de ifadesini bulan iman esaslarıdır. Gayesi, iman esaslarının felsefesini yaparak kişilerin imanını taklitten kurtarmak, doğru yolu arayanları irşad etmek, bâtıl ve bid'at ehlinin görüş ve itirazlarını aklı ve ilmî delillerle çürütmek suretiyle iman esaslarını savunmaktır.

Akaid İlminin Tarihçesi. Hz. Muhammed'in peygamberliği süresince akaidin ve diğer İslâmî ilimlerin kaynağını teşkil eden vahyin gelişi devam ettiğinden, bu dönemde tedvîn edilmiş bir akaid ilminin varlığından söz etmek mümkün değildir. Asr-ı saâdet'te bütün konularda olduğu gibi itikadî konularda da sorusu olanlar Resûlullah'a başvurmuş, gerekli cevabı aldıktan sonra gönül huzuruna kavuşmuşlardır. Bu sebeple Hz. Peygamber döneminde itikadî konularda tam bir teslimiyet hâkimdir. Fakat bu teslimiyet onun vefatından sonra yerini yavaş yavaş ihtilâflara bırakmaya başlamıştır. Peygamber'in vefatıyla ortaya çıkan hilâfet konusu Şîa mezhebinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Daha sonra üçüncü halifenin şehid edilmesi, Cemel Vak'ası ve Sıffin Savaşı gibi iç olaylar, adam öldürmek suretiyle büyük günah işleyen (mürtekeb-i kebüre) kimse'nin iman bakımından durumu ve dolayısıyla iman ile küfrün sınırı, ayrıca insanın irade hürriyeti ve bu hürriyetin sınırları gibi çözümü güç bazı itikadî problemlerin ortaya çıkmasına ve bu konuda farklı fikirler ileri süren Mürcie, Hâriciler, Kaderiyye, Mu'tezile ve Cehmîyye gibi mezheplerin doğmasına sebep teşkil etmiştir. Bunlardan başka, fetihler sebebiyle müslümanların farklı din ve kültürlerle sahip topluluklarla temas kurması, felsefenin İslâm dünyasında yayılmaya başlaması gibi dış tesirler de akaid konusunda farklı görüş ve ekollerin doğmasını kolaylaştırmıştır.

Ashap döneminin sonlarına doğru Ma'bed el-Cühenî ilk defa kader meselesi-

ni tartışmaya açmış, ihtiyarî fiillerin hür irade ile meydana geldiğini söylemiştir (bk. Müslim, "İmân", 1). Gaylân ed-Dımaşkî de Hişâm b. Abdülmelik döneminde kader meselesi üzerinde durmuş ve Ma'bed'in görüşlerini devam ettirmiştir. Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbas, Enes b. Mâlik gibi son devir sahâbileri ise kaderi inkâr edenleri tasvip etmemiş ve bu tür fikirlerden uzak durmanın önemini vurgulamışlardır. Yine bu dönemde Ca'd b. Dirhem Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyerek Allah'ın kelâm sıfatını inkâr etmiştir. Cehm b. Safvân da kulun iradesini kabul etmeyerek İslâm tarihinde ilk defa **cebr*** fikrini ortaya atmış, ayrıca **teşbih*** endişesiyle ilâhî sıfatları reddetmiş (bk. TA'TİL), Kur'an'ın mahlûk olduğunu, Allah'ın âhirette görülmeyeceğini iddia etmiş, cennet ve cehennemin ebedî olmadığını ileri sürmüştür. Özellikle sıfatların inkârı (nefy) ve bununla ilgili bazı âyetlerin te'vili konularında Cehm'in Mu'tezile'ye öncülük ettiği kabul edilir.

I. yüzyılın sonu ile II. yüzyılın başlarında beliren fikir hareketlerinin ardından Mu'tezile mezhebi doğmuştur. Vâsıl b. Atâ'nın kurduğu bu ekol, itikadî konuların özellikle ilâhiyyât bahislerinde naklin yanında akla da yer vermiş, akıl ile çelişik gördüğü nassı (müteşâbih) aklın ışığında te'vil etmiştir. Allah'a mâna sıfatı nisbet etmemiş (bk. SIFAT), Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylemiş, kulun fiilini hür iradesiyle kendisinin yarattığını ileri sürmüş, büyük günah işleyen kimsenin imandan çıktığını fakat küfre girmediğini belirtmiştir. Mu'tezile âlimleri kendilerine muhalif gördükleri diğer mezhep ve cereyanlarla mücadele ettikleri gibi İslâm dışı akımlar, mezhepler ve dinlerle de mücadele etmişler, bunlar karşısında İslâmiyet'i müdafaa eden eserler kaleme almışlardır.

Muhtelif tarih ve tabakat kitapları, ilk dönemlerde yaşayan (h. II-III. yüzyıl) Mu'tezile, Havâric, Mürcie ve Şîa'ya mensup "ehl-i bid'at" âlimlerine akaide dair bazı eserler nisbet etmektedir. Bu eserler daha çok Allah'ın sıfatları, kader, büyük günah, imanın tarifi ve imânet konularında karşı görüş sahiplerini red ve tenkit eder mahiyettedir.

Sünnî akaide zemin hazırlayan telif faaliyetleri hicrî I. yüzyılda başlamıştır. Fakat bu ilk dönem eserleri akaid konularının tamamını ihtiva eden müstakil telifler olmaktan çok bid'at fırkaları-

nın reddini hedef alan çalışmalar mahiyetinde olup hadis ve fıkıh âlimleriyle mutasavvıfların itikadî görüşlerini aktettiren risâleler halindedir. Bu risâleler genellikle, "Akîde", "Risâletü't-tevhîd", "el-Fikhü'l-ekber", "Kitâbü'l-asl", "Kitâbü'l-îmân" gibi adlar almışlardır. Akaidi oluşturan esaslar ancak IV. yüzyılda İmam Eş'arî ve İmam Mâtürîdî ile kurulan Sünnî kelâm içinde sistemleştirilmiştir (kelâmî çalışmalar KELÂM maddesinde tanıtılacağı için burada sadece Sünnî kelâmın doğuşuna kadar Sünnî âlimler tarafından yapılan çalışmalar ile akaid tarzında yazılmış sonraki eserler zikredilecektir).

Abdülkâhîr el-Bağdâdî'ye göre, Ehl-i sünnet'ten itikadî konularla ilgili olarak ilk defa görüş beyan eden Hz. Ali'dir. Çünkü o Hâriciler'le **va'd** ve **va'id***, Kaderiyye ile de kader, kazâ, **meşîet*** ve **istitâat*** konularını tartışmıştır. Bağdâdî'nin zikrettiği en eski müellif de *Risâle fi zemmi'l-Kaderiyye* adlı bir eserini sahibi olduğu iddia edilen Ebû'l-Esved ed-Düelî'dir. Yahyâ b. Ya'mer, Abdullah b. Ebû İshak el-Hadramî, İsa b. Ömer es-Sekafî, Ebû Amr b. Alâ vb. ilk dönem nahivcileri de Kaderiyye ve Mu'tezile'yi reddetmek için kitaplar yazmışlardır. Hasan-ı Basrî'nin Halife Abdülmelik'e yazdığı kader risâlesi de bilinmektedir.

Fakihlerden akaide dair ilk eser yazan ve eseri günümüze kadar ulaşan Ebû Hanîfe'dir. Onun *el-Fikhü'l-ekber*, *el-Fikhü'l-ebşaf*, *er-Risâle*, *el-'Âlim ve'l-müte'allim* ve *el-Vaşiyye* diye tanınan beş eserinde akaid meselelerinin çoğu bahis konusu edilmekle beraber belirli bir tertip yoktur. Bu risâlelerde hâkim olan fikir Kaderiyye, Mu'tezile, Mürcie, Cebriyye ve Havâric'in görüşlerini reddetmek ve doğru akideyi açıklamaktan ibarettir. Şâfiî'nin, biri nübüvvetin sıhhati ve Berâhime'nin reddi, diğeri ehl-i bid'atın tenkidine dair olmak üzere iki kitap yazdığı bilinmektedir. Ebû Hanîfe ve Şâfiî'den başka Ahmed b. Hanbel, Taberî ve Tahâvî gibi âlimler, başta Buhârî olmak üzere Dârimî, Ebû Dâvûd, İbn Mende gibi muhaddisler akaid konularıyla da ilgilenmiş, bid'at ehlini reddeden ve "sünnet akidesi"ni ortaya koyan risâleler yazmışlardır. Bu tür eserlerden yazma halinde veya basılmış olarak günümüze kadar intikal edenler az değildir. İbn Ebû Ya'lâ'nın *Tabakâtü'l-Hanâbile*'sinde bu nevi "akideler"nin birçok örneğini bulmak mümkündür.

Ehl-i sünnet kelâmının doğuşuna kadar Sünnî itikadı savunan Abdullah b. Küllâb el-Basrî, Hâris el-Muhâsibî ve Ebû'l-Abbas el-Kalânî gibi âlimler, Sünnî itikada yöneltilen itirazları cevaplandırmak düşüncesiyle kelâm öğrenmişler ve selef mezhebinin akidelerini kelâm delilleriyle teyit etmeye başlamışlar, böylece bir asır sonra gelecek olan Sünnî kelâmcılara zemin hazırlamışlardır. İbn Küllâb, Selefiyye ile Mu'tezile arasında yer almış, Allah'ın sübûtî sıfatları konusunda selefle tâbi olurken fiilî sıfatlarda Mu'tezile'nin görüşünü benimsemiş ve Eş'arî'ye öncülük etmiştir. Şehristânî, İbn Küllâb'ın bu görüşlerini benimseyenleri "cemâatü'l-Küllâbiyye" diye adlandırmakta ve onları selef kelâmcıları olarak kabul etmektedir (*el-Milel*, I, 86).

Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerinin kuruluşu ile Sünnî akideden bahseden ilim kelâmı bir özellik kazanmıştır. Ancak sayıları az da olsa daha ziyade Hanbelîler'in oluşturduğu selef âlimleri ve muhadisler akaid tarzında eser telifine devam etmişlerdir. Bunlar arasında İsmâil b. Abdurrahman es-Sâbü'nî'nin *‘Akîdetü's-selef ve aşhâbi'l-hadiş*'i, Beyhâkî'nin *el-Esmâ' ve's-sıfât ve el-İ'tikâd*'ı, İbn Kudâme'nin *Lüm'atü'l-i'tikâd*'ı sayılabilir. Müteahhir selef âlimlerinin öncüsü sayılan İbn Teymiyye de akaidle ilgili pek çok eser yazmış, ayrıca çeşitli eserlerinde akaid konularına temas etmiştir. Bunlar arasında özellikle *el-‘Akîdetü'l-Vâsiyye*'si selef akidesini hülâsa eden bir risâledir. Bir diğer selef âlimi olan Şevkânî'nin de selef akidesine dair eserleri vardır. Çağdaş müelliflerden Seyyid Sâbık'ın *el-‘Akâ'idü'l-İslâmiyye*'si ile Abdurrahman Habenneke el-Meydânî'nin *el-‘Akîdetü'l-İslâmiyye*'si iman esaslarını nakle dayalı olarak anlatan akaid tarzında eserlerdir.

Sünnî kelâm dönemine ait olmakla beraber Eş'arî'nin *el-İbâne*'si, Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin *el-‘Akîde*'si, Cüveynî'nin *el-‘Akîdetü'n-Nizâmiyye*'si, İbn Tümert'in *el-‘Akîde*'si, Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin *el-‘Umde*'si, Nesefî'nin *‘Akâ'id*'i, İcî'nin *el-‘Akâ'idü'l-‘Adu-diyye*'si, Senûsî'nin *‘Akâ'id*'i, Birgivi'nin *Vasıyye*'si, Lekânî'nin *Cevheretü't-tevhîd*'i de akaid tarzında eserler arasında mütalaa edilebilir.

Hicrî VIII. yüzyıldan itibaren kelâm ilminde şerh ve derlemecilik dönemi baş-

lamış, bu dönemde ayrıca isbât-ı vacib, elfâz-ı küfür, kader, esmâ-i hüsnâ, rüyetullah, ismetü'l-enbiyâ vb. konularda müstakil risâlelerin yazılmasına önem verilmiştir. Ancak bu tip eserler daha çok kelâm metoduyla işlenmiştir.

Akaid literatürü İslâmî ilimler içinde geniş bir yer tutar. İlk dönemlerden itibaren "Kitâbü't-tevhîd", "Kitâbü's-sünne", "Akîde", "Usûlü'd-din", "el-Fikhü'l-ekber" vb. adlarla muhtelif akaid eserlerinin meydana getirildiği bilinmektedir. Yine ilk dönemlerden itibaren -belki akaiden de önce- meydana getirilen ve bugün birçoğuna sahip olduğumuz mezhepler tarihi kitapları da akaid eserleri kabul edilmelidir. Aradaki fark, bu sonuncu eserlerin iç plan açısından akaid meselelerini değil de bunları kendi açılarından yorumlayan şahıs veya fırkaları esas alarak görüşlerine dolaylı şekilde yer vermeleridir. Müslüman halka belli bir seviyede dinî bilgi kazandırmak ve onların dinî hayatlarını tanzim etmek maksadıyla kaleme alınan ilmiyal kitapları da ibadet, ahlâk, helâl-haram ve bazı muâmelât konularının yanında akaid meselelerine de yer vermiş ve büyük kitlelerin bu alandaki ilk ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Hadis kitaplarının pek çoğunda da akaid konularıyla ilgili özel bölümler mevcuttur. *Kütüb-i Sitte*, İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa'*'ı ve Dârimî'nin *es-Sünen*'i gibi yaygın hadis eserlerinde çeşitli bölümler (kitâb) akaid konularına ayrılmıştır. Bu konular genellikle, itikad sahasında bid'atten sakınıp sünnete uymak (Kitâbü's-sünne, el-İ'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne), iman (el-İmân, et-Tevhîd), kader, kıyamet âlâmetleri (el-Fiten ve'l-melâhim), âhiret hayatı, cennet ve cehennem meseleleridir.

Akaid konularını inceleyen İslâmî ilimlerden biri de tasavvufur. Bu inceleme, Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf*'unda olduğu gibi, ya akaid konularının tamamının ele alınması veya tevhid, iman, ilim ve mârifet, irade, kader, kerâmet, ruh, keşf vb. konular işlenirken sūfîlerin itikadî görüşlerinin zikredilmesi şeklinde olmaktadır. Tasavvuf düşüncesindeki gelişmeye paralel olarak mutasavvıfların akaidle ilgili görüş ve fikirlerinde birtakım değişiklik ve farklılıklar da olmuştur. Tasavvuf kitaplarındaki akaidle ilgili konular daha ziyade yazarının itikadî mez-

hebi doğrultusunda ele alınmıştır. Akaid meselelerine yer veren tasavvuf eserlerine örnek olarak Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*'unu, Hüc-vîrî'nin *Keşfü'l-mahcûb*'unu, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sini, Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'ini, İbnü'l-Arabî'nin *Fuṣûṣü'l-ḥikem*'ini ve İmam Rabbânî'nin *Mektûbât*'ını zikretmek mümkündür.

İslâm filozofları da eserlerinin metafizikle ilgili bölümlerinde İslâm akaidinin üç ana konusunun her birine dair görüş ve yorumlarını ortaya koymuşlardır. Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları, birlikten çokluğun doğuşu (sudûr teoris-i), vahyin mahiyeti ve peygamberin özellikleri, âhiretin gerçekleşme şekli, cennet ile cehennemin ve bunlardaki nimet ve azabın özelliği gibi konular filozofların en çok ilgi gösterdikleri akaid meseleleridir. İslâm filozofları akaid konularını kendi felsefî sistemlerinin çerçevesi içinde ve kendilerine has akfî istidlâller ile ele alıp işledikleri için çoğu zaman nasların beyanlarına ters düşen sonuçlara varmışlar ve te'vil metodunu fazlaca kullanmaya mecbur olmuşlardır. Bu sebeple de başta Gazzâlî ve İbn Teymiyye olmak üzere İslâm âlimlerinin sert tenkitlerine mâruz kalmışlardır. Bununla beraber akılcı bir ekol kurmayı başaran Mu'tezile kelâmcıları ile İslâm filozoflarının çalışmaları Ehl-i sünnet âlimlerini sistemli ve tenkitçi bir zihniyetle çalışmaya sevk etmiştir.

İslâm tarihi boyunca, özellikle eğitim ve öğretim çalışmalarında ezberleme kolaylığı sağlayan ve uzun süre hâfızada kalabilen manzum akaid kitapları da yazılmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe olan bu eserler genellikle aruz ölçüsüy-le kaleme alınmıştır. Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin oğlu Abdullah'a ait manzum selef akidesi, İbn Ebû Ya'lâ'nın *Ṭabaḳātü'l-Hanâbile*'sinde yer almıştır (II, 53-54). Üşî'nin *el-Emâlî*'si ile Hızır Bey'in *el-Ḳaṣîdetü'n-nûniyye*'si Mâtürîdî ekolüne, Lekânî'nin *Cevheretü't-tevhîd*'i de Eş'arî ekolüne bağlı manzum akaid kitaplarına örnek olarak gösterilebilir. XVII. yüzyıl şairlerinden olan ve Rızâî mahlasıyla anılan Tokatlı İshâk-ı Zencânî'nin *Manzûme-i Akâid*'i de Mâtürîdî akaidini yansıtan Türkçe manzum akaid risâlelerinin en önemlilerindendir. Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nin *Mârifetnâme*'sinde bulunan Türkçe manzum akaid de bir Mâtürîdî akaididir.

BİBLİYOGRAFYA:

Kāmus Tercümesi, "akd" ve "i-tikād" md.leri; Tehānevî, *Keşşâf*, "İlmü'l-kelām" md.; Müslim, "İmân", I, 6; Eş'arî, *Maķâlât* (Rit-ter), I, 279-280, 298-299; Ebû Bekir el-Ke-lâbâzî, *et-Ta'arruf: Doğuş Devrinde Tasavvuf* (trc. Süleyman UludaĖ), İstanbul 1979, s. 61-125; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 201-203, 216, 223, 230-231, 233-234, 236, 256, 260, 285-286; Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, s. 307-309, 316; a.mlf., *el-Fark* (Kevserî), s. 17-18, 197-214; *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 24-36; II, 18-45, 53-54; Şehrîstânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 86, 93; İbnü'l-Arabî, *Fuşûş* (Afîfî), s. 113; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'ilü'l-kübrâ*, Beyrut 1392/1972, I, 391-411, 435; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, I, 25; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1142-1143; Zebîdî, *İthâf*, II, 14; Kâsimî, *Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, Kahire 1331, s. 157; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 75-78; Jules La Beaume, *Taḡḡilü'l-âyeti'l-Kur'âni'l-hakîm* (trc. M. Fuâd Abdülbâki), Kahire 1374/1955, bk. İndeks; Muhammed Fâris Berekat, *el-Câmi' li-mevâzî'i âyâtü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dimaşk 1379/1959, bk. İndeks; Brockelmann, *GAL* (Ar.), IV, 29-52; Sezgin, *GAS* (Ar.), II, 345-416; Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudî Mezhepleri*, Ankara 1965, s. 122-132; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 20, 93-95, 99-107, 165, 178, 234, 348-371; a.mlf., "Akida", *El²* (İng.), I, 332-336; Bekir TopaloĖlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1981, s. 19-23, 58, 130-133; Cemil Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefi*, Beyrut 1982, II, 92; Ahmed Abdülhalîm Atıyye, *el-Mu'cemü'l-felsefiyyetü'l-Arabîyye*, Beyrut 1986, s. 603-604; Alexander Altmann, "Articles of Faith", *EJd*, III, 654-660; A. E. Burn, "Creeds and Articles (Ecumenical)", *ERE*, IV, 237-242; Hartwig Hirschfeld, "Creeds and Articles (Jewish)", a.e., IV, 244-246; A. E. Suffrin, "Confession (Hebrew)", a.e., III, 829-831; W. A. Curtis, "Confessions", a.e., III, 831-892; Emil G. Hirsch, "Articles of Faith", *JE*, II, 148-151; Kaufmann Kohler, "The Articles", a.e., II, 151-152; Carra de Vaux, "Akide", *İA*, I, 240-242.

AHMET SAİM KILAVUZ

el-AKAİDÜ'L-ADUDİYYE

(العقائد الضدية)

Eş'arî kelâmcılarından
Adudüddin el-İcî'nin
(ö. 756/1355)
akaide dair risâlesi.

İtikadî mezheplerin tam olarak teşekkül ettiği hicrî V. asırdan itibaren Ehl-i sünnet âlimleri, halkı ehl-i bid'atın yanlış inançlarından arılamak ve Sünnî akîdeyi kolayca öğrenmelerini sağlamak için, akaid problemlerini Sünnî çerçevede ele alan küçük akîde risâleleri yazmayı bir gelenek haline getirmişlerdir. Bu risâlelerden biri de İcî'nin *el-'Akâ'idü'l-'Aḡudiyye*'sidir. Müellifin, "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır..." me-

âlindeki hadiste belirtilen fırka-i nâciye ile Eş'ariyye'nin (yani Ehl-i sünnet; bk. Zebîdî, II, 6) kastedildiğini ispat etmek gayesiyle yazdığı ve vefatından on iki gün önce tamamladığı risâlede Eş'ariyye'nin diğer fırkalardan ayrılan tarafları, Allah'ın varlığı, tenzihî ve sübûtî sıfatları, tefekkürün bilgi kaynağı oluşu, rü'yetullah*, irade sıfatının külliliği, vücûb* alellah ve aslah* fikrinin reddi, hüsün* ve kubuh* un şer'i oluşu, meleklerin sınıfları ve dereceleri, Kur'an'ın kadim oluşu, haşr-ı ecsâd, hisâb, mizan, sırat, cennet ve cehennem ebediliği, günah, tövbe, şefaât, kabir azabı, peygamberliğin mucize ile ispatı, Hz. Muhammed'in son peygamber oluşu, peygamberlerin vasıfları, kerâmet, imâmet, iman ve küfrün sınırları konularına yer verilir. Delil getirmeksizin işlenen kelâm konuları, klasik kelâm kitaplarındaki bab ve fasıl taksimine başvurulmadan ele alınır ve ilâhiyyât*, nübüvvât*, sem'îyyât* tarzındaki tertibin dışına çıkılarak bazı takdim ve tehirler yapılır.

İcî'nin bu eseri küçük hacmine rağmen âlimlerin ilgisini çekmiş, akaidin hemen bütün meselelerine temas ettiği için çeşitli şerhleri yapılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi ve Süleymaniye kütüphanelerinde, Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, Seyyid Şerif el-Cürcânî, Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci, Celâleddin ed-Devvânî, Süleyman b. Ahmed er-Rûmî, Muh-sin b. Burhân el-A'cemî ve Hâkim Şerif b. Nâsir el-Husaynî gibi kelâmcılar tarafından yazılmış yirmiyi aşkın şerhi bulunmaktadır. Bunlar içinde üzerinde en çok durulan, Cürcânî ve Devvânî şerhleridir. Molla Hüsrev, Ahmed b. Mûsâ el-Hayâlî, Ali et-Tûsî, Muslihuddin Mustafa el-Kastallânî ve Halîl b. Ahmed el-Konevî, Cürcânî şerhi üzerine hâşiyeler yazmışlardır. *el-'Akâ'idü'l-'Aḡudiyye*'ye yapılan şerhleri beğenmeyen Devvânî, risâlenin üstü kapalı ifadelerini açıklamak, akaid ilminin halli güç meselelerini çözmek ve böylece eseri daha faydalı hale getirmek düşüncesiyle, 905 (1499) yılında tamamladığı yeni bir şerh yazmıştır. Devvânî'nin büyük ilgi gören bu şerhine hâşiyeler yazanlar arasında şu isimler vardır: Mevlâ Ahmed b. Muhammed, Şah Muhammed b. Mübârek el-Kazvîni, İbrâhim b. Muhammed el-İsferrâinî, Yûsuf b. Muhammed el-KarabâĖi, Abdülhakîm b. Şemseddin es-Siyâlkûtî, İsmâil b. Mustafa el-Gelenbevî, Mustafa Fevzi ve Ahmed Edirnevî.

Osmanlı medreselerinde uzun müddet ders kitabı olarak okutulan Devvânî şerhi, Siyâlkûtî, Gelenbevî ve Edirnevî hâşiyeleriyle birlikte yayımlanmıştır (İstanbul 1306, 1325). Eserin Serbestzâde Ahmed Hamdi tarafından yapılan bir Türkçe tercümesi de vardır (Trabzon 1309). *el-'Akâ'idü'l-'Aḡudiyye*'yi Nureddin Sadak da *Akaid Risalesi Tercümesi* adıyla Türkçe'ye çevirmiş ve bu tercüme Arapça metniyle birlikte basılmıştır (İstanbul 1966).

BİBLİYOGRAFYA:

İcî, *el-'Akâ'idü'l-'Aḡudiyye*, Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 1206; a.e., Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1414; Devvânî, *Şerhu'l-'Akâ'id*, İstanbul 1325, s. 6; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1144; Zebîdî, *İthâf*, II, 6; *Heḡdiyyetü'l-'arîfin*, I, 527; *İzâhu'l-meknûn*, II, 252; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 23; Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelâm Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri", *Acülf İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 4, Ankara 1980, s. 277-278.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

AKAİDÜ İBNİ'L-ARABİ

(عقائد ابن العربي)

Muhıyddin İbnü'l-'Arabî'nin
(ö. 638/1240)
akaide dair üç risâlesinin
ortak adı.

İbnü'l-Arabî'nin itikad anlayışını ihtiva eden *Aķidetü'l-'avâm*, *Aķidetü'n-nâşiyeti's-şâdiye* ile *Aķidetü ehlil-iḡtişâş* adlı risâleler arasında *el-Fütûḡhâtü'l-Mekkiyye*'nin mukaddimesinde bulunmaktadır. Ancak müellifin müslümanları dinî hayat ve mertebeleri bakımından "ehlullah", "ehl-i rûsûm" (şeriat ve zâhir âlimleri) ve "ehl-i İslâm" (müslüman halk kitleleri) şeklinde üç zümreye ayırdığı göz önüne alınarak bunların her biri için ayrı bir risâle yazdığı kabul edilmiş ve bu düşünceyle *el-Fütûḡhâtü'l-Mekkiyye* mukaddimesinin ilgili bölümleri sonradan müstakil birer risâle haline getirilmiştir (*GAL Suppl.*, I, 801). Kâtip Çelebi bu risâlelerin ortak adını *'Akâ'idü's-Şeyḡil-ekber* şeklinde kaydetmiştir (bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1143).

1. *Aķidetü'l-'avâm* adlı risâle *Aķidetü ehlil-İslâm* diye de bilinir (bk. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2718). İbnü'l-Arabî bu risâleyi kendi itikadını açıklamak ve bu hususta müslümanların hüsn-i şehadetini kazanmak maksadıyla yazdığını belirtmektedir (*el-Fütûḡhât*, I, 163). Kelime-i şehâdetin tef-